

ORTAÇAĞDA KAFKASYA'DA SELÇUKLULARLA – GÜRCÜLER ARASINDA SİYÂSİ HÂKİMİYET MÜCADELESİ

Dr. Yaşar BEDİRHAN *

GİRİŞ

Gürcistan, Kafkasya'nın önemli bir parçası olması hasebiyle tarihin hemen her devrinde bir çok milletin medeniyet ve yerleşim merkezi olmuştur. Gürcüler ülkelerine, "*Sakartvelo*", yani "*Gürcülerin Ülkesi*", adını vermişlerdir. Avrupalılar ise "*Georgia*" olarak bu ülkeyi adlandırmışlardır. Ruslar, "*Gruzin veya Gruziya*" adını vermişlerdir.¹ İslam kaynaklarında, "*Gürce ve Gürcistan*" adı sıkça kullanılmaktadır.²

Tarihe baktığımızda diğer bir çok millet için olduğu gibi, Selçuklu Türkleri için de Kafkasya'nın, dolayısıyla Gürcistan'ın fethi hayati bir önemi haizdi. Çünkü Selçuklular'ın bölgeyi fethiyle birlikte, Türklerin Batıya yürüyüşlerinin önünde duran en büyük engellerden birisi bertaraf edilmiş olunacaktı. Zira, Selçukluların Kafkasya seferleri ve bölgenin Türkler tarafından fethi için verilen mücadeleler, Türklerin Batıya doğru yürüyüşlerinin en büyük hareket noktasını teşkil etmesi itibariyle oldukça önemlidir.³

---

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
A.B.D. - KONYA

¹ Saray, M.; "*Gürcistan ve Gürcüler*", *Kafkas Araştırmaları*, III, İstanbul 1997, s. 1 – 27.

² El-Belâzuri, *Fütuhu'l-Büldan*, (Çev. M. Fayda), Ankara 1992, s. 195. İbni Kesir, *el-Bidaye*, (Türkçe Tercümesi), C. XII, s. 351, 362, 444. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. XI, s. 305 vd.

³ Frye, R. N., *The Golden Age of Persia*, London 1977, p. 215. Kırzioğlu, M. F.; *Kıpçaklar*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1992, s. 60.

A – BÜYÜK SELÇUKLULAR DEVRİ

1 – İlk Münasebetler

Selçuklu Türkleri'nin Kafkasya'ya girişi, bölgede oynadıkları önemli rol, dünya tarihinde, Müslüman Türkler için olduğu kadar Hıristiyan dünyası için de çok önemli bir yer tutar. Ancak derinliğine bir inceleme yapılmamış olan bu konu üzerinde çalışmalar oldukça yetersiz kalmış, hatta yok denecek kadar da azdır. Bunun da nedeni, Türklerin Kafkas'lara yerleşmelerinin sosyal yönden ele alınıp incelenebilecek yeterlilikte vesikaların son derece kısır olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, her halükârda olaylar sadece siyasî - askeri hikayelerden ibaret kalmaktadır.

Kafkasların Türklerle iskanına dair bazı mühim kayıtlar Dağıstan ve Şirvan'ın eski tarihi demek olan "*Derbent Nâme*" de bulunduğu bilinmektedir. Bu eserin Azeri Türkçe'sine tercümesi A. Kâzım Bek tarafından Azerbaycan'da neşredilmiştir (1851). Eserin; "*Tarihü'l - Bab ve'l- Ebyab*" ismini taşıyan bölümünün Müneccimbaşı tarafından *Camiü'd-Düvel*'ine alındığı bilinmektedir.

Selçuklu Türklerinin Kafkasya bölgesine Gürcülerle bilinen ilk ciddi karşılaşması bir keşif mahiyetinde olmak üzere Çağrı Bey tarafından yapıldı.⁴ Aslında daha önceleri "*Horasan Gönüllüleri*" denilen Türkmenler 5.000 ve 20.000 kişilik birlikler halinde Kafkaslardan Anadolu'nun içlerine kadar uzanan Uçlarda (Avasım - Sugur) Bizans'a karşı cihat yapıyorlardı. Adudu'd-Devle zamanında (949- 983) ve 1006 yılında bile Yabgulu Oğuzları'nın bu gazalara katıldıkları bildirilmektedir.⁵ Bu gazalar sırasında Kafkaslarda Bizansın ileri karakolu durumunda olan Gürcü ve Emeni birlikleriyle şiddetli çarpışmalar oluyordu. İşte Çağrı Bey'in de bu ananeye uyarak Kafkasya ve Rum diyarına sefere çıktığı bildirilmektedir.⁶ Ancak bunun bir

⁴ Yinanç, M. H; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944 s. 36.

⁵ Siyasetnâme, s. 70. Turan, O; *Selçuklular Tarihi ve...* s. 90, 91.

⁶ Mevlana Minhacuddin, *Tabagat-i Nasiri*, (Nşr. H. G. Roberty), London 1881, s. 87.

Urfalı Mateos, s. 41, Turan, O; s. 90.

ananeeye uymak için mi, yoksa bir zaruretten mi kaynaklandığı meselesi üzerinde birçok görüş bulunmaktadır.

Çağrı Bey 1018 yılında Doğu Anadolu bölgesinde Ermeni yurtlarında bir fırtına gibi estikten sonra, Türkmenlerden bir gurup kuzeye doğru ilerleyerek Nahcivan bölgesine girdi; Gürcülerin memleketini talana başladı. Burada 5000 kişilik bir kuvvetle karşılarına çıkan Gürcü kumandan Liparit savaşa cesaret edemedi ve gerisin geriye dönerek kaçmak zorunda kaldı.⁷ Gürcistan'a bağlı bulunan havzanın ele geçirilmesinden sonra Dovin üzerinden Nig bölgesine giren Türkmenler, bölge halkından bir çoğunu esir alıp, kiliselerini de tahrip ettiler. Arabalar dolusu ganimetlerle Gürcistan krallığının hakimiyeti altında bulunan topraklardan ayrılan Türkmenler Nik idari bölgesine geçmişler ve daha sonra da Horasan'a dönmüşlerdir.⁸

Çağrı Bey'in Kafkasya'da bulunan Ermeniye Krallığına yapmış olduğu bu sefer, bölgede varlığını uzun süreden beri devam ettiren Ermeni ve Gürcü devletlerinin siyasî güçlerine büyük bir darbe indirmekle kalmamış,⁹ Selçuklular ileriye yönelik uygulayacakları politikaları için bölge hakkında da bilgi edinmelerine neden olmuştur. Ayrıca otorite boşluğundan yararlanacak olan Selçuklular'ın bölgedeki siyasî hâkimiyetinin güçlenmesine zemin hazırlanmıştır.¹⁰

İleriki yıllarda Bizans ve Gürcülerin taarruz ve tehdidine karşı Oğuzların yardımına muhtaç olan Azerbaycan hükümdarı Vahsudan onları maiyetine aldı. Onlar Azerbaycan'da Bizans'a bağlı Gürcistan ve Ermenistan'ın arazisine geçerek akınlar yapmaya başladılar.

⁷ Müverrih Vardan, s. 178.

⁸ Barthold, W., "Anı" Md. I. A. C. I. s. 435 – 437.

⁹ Andreasyan; 169.

¹⁰ Tafsilat için bkz. Kevseri-i Tebrizî, *Şehryarân-ı Gumnam*, C. I, Tahran, 1307, s. 26 vd. *Müellife göre Kafkasya bölgesine gelen bu Türkmenler daha önceleri de birkaç defa bölgeye gelmişler ve hatta bunlardan bir kısmı bölgeye yerleşmişti. Ancak Çağrı Bey'in batı seferi de dahil, bölgeye gelen Türkmenlerin bunlar olmadığını biliyoruz. İbnü'l Esir de eserinde bu tarihlerde bölgeye gelen Türkmenlerin Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar olduğunu müteaddit defalar tasrih etmektedir.* Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. IX, s. 293.

İbnü'l-Esir'in bildirdiğine göre; "*Vahsudan onların kötülüklerine mani olacağını ve yardım sağlayacağını ümit ederek Oğuzlara ikramda bulunmuş ve hatta onların reisleri ile akrabalık tesis etmişti.*"¹¹

Azerbaycan hükümdarı Vahsudan ile anlaşamayan Türkmen reisleri Yağmur Bey'in maiyetinde birleşerek Arran ülkesine girip (1036)¹² buranın Emiri Fadlun ve bunun oğlu Ebu'l - Asvar ile ittifak yaptılar ve Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu bölgelere akınlar yapmaya başladılar.¹³ Arran Emiri ile Ermeni Krallarından David arasındaki muharebede Ermenilere karşı çarpıştılar. (1037)¹⁴ 1038'de Gürcü kralı Bagrat IV. Tiflis'i Müslümanlardan almak için muhasara ettiği sırada Türkmenlerin geldiğini duyarak muhasarayı kaldırmakla kalmamış, memleketine kaçmaya da mecbur olmuştur.¹⁵

2 – Tuğrul Bey Devri (1043 – 1063)

Dandanakan zaferini müteakip Büyük Selçuklu Devletinin kurulmasından hemen sonra kararlaştırılan fetih politikası gereği, batı yönündeki fetihleri yürütme görevini bizzat üstlenen Sultan Tuğrul, devletin başkentini Nişabur'dan "*Bağdat ve Kafkasya yollarının kesiştiği noktada bulunan Rey şehrine*"¹⁶ nakletti (1043). Böylece Selçukluların Kafkaslara yönelik düzenli seferleri ve dolayısıyla fetihleri bu tarihlerden itibaren başlayacaktır.¹⁷

Kaynakların ifadelerine göre daha 1045 yılında Tuğrul Bey tarafından Kafkasların fethi için görevlendirilen Kutalmış, Geylan ve Tarım kıtalarını itaat altına almış ve daha sonra da Aras Nehrini geçerek Bizans ve Ermeni müverrihlerinin Albania ve İberya dedikleri Arran,

¹¹ İbnü'l-Esir, C. IX, s. 295.

¹² Beyhaki; s. 244, 248. Yinanç, M. H; s. 38, el- İsfahani; s. XLII, İbnü'l-Esir; IX. s. 267. Cahen, Cl. ; s. 235. Togan, Z. V. ; s. 191,

¹³ İbnü'l- Esir; C.IX, s.170.

¹⁴ Müverrih Vardan; s. 168.

¹⁵ El- İsfahani; a. g. e. s. XLIII, Özaydın, A; s. 192, 193. Shengelia, N., *The Seljuks and Georgia in the 11 th Century*", Bedi Kartlisa, XXVI, p. 253.

¹⁶ Cahen, Cl. "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1382. Divitçioğlu, Sencer, s. 100 vd.

¹⁷ Sevim, A; *Anadolunun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara, 1993, s. 49 vd.

Gürcistan ve Ermenistan ülkelerine girmiş bulunuyordu.¹⁸ Bu sıralarda, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da, yönetimleri Bizans'a bağlanan Ermeni ve Gürcü halkları ile Müslüman Şirvanşahlar (Derbent ve Hazar Denizi kıyılarında), Şeddadoğulları (Nahcivan, Dübeyl ve Gence illerinde) ve Caferoğulları (Tiflis'te) beylikleri bulunuyordu.¹⁹

Arap müverrihlerinden Muhammed b. Ali el - Azimî'nin naklettiğine göre; *"1045/46 senesinde - Bizans İmparatorluğunun doğu devletlerini ilhak politikasının bir neticesi olsa gerek - İmparator IX. Konstantin Monomakhos, (1042 - 1055) Gürcü asıllı kumandanı Liparit yönetiminde bir orduyu Abdullah b. Ebu'l - Asvar'ın memleketi Dübeyl'e gönderdi. Bunu duyan Tuğrul Bey amcasının oğlu Kutalmış'ı ona yardım için mühim kuvvetlerle Kafkasya'ya gönderdi ve Kutalmış Bizans ordusunu hezimeteye uğrattı"*²⁰.

3 - Selçuklularla Gürcüler'in İlk Karşılılaşması (1048)

Sultan Tuğrul Bey tarafından kardeşi Çağrı Bey Davud'un oğlu Yakuti ile beraber Kafkasya bölgesinin fethine Memur edilen Hasan, Bizans'ın hâkimiyeti altında olan Vaspuragan (Van havzası)'a girerek akımlarına başladı. Azimî'nin tarihinde uzun uzun anlattığı bu olay da, *"Bir kısım Selçuklu kuvvetlerine kumanda eden Prens Hasan Erzurum ve Pasinler'i istila ettikten sonra güneye indi."*²¹ Yıldırım hızıyla ilerleyen Türk kuvvetlerinin karşısına tek başına çıkmaya cesaret edemeyen Vaspuragan teminin Bizans valisi Araon (Harun), İberya (Gürcistan) valisi Katakalon'dan yardım istedi. İki kuvvetlerini birleştirdiler. Selçuklu prensi Hasan'ın komutası altındaki Türk kuvvetleri a *"Stragna"* (Zap suyu)²² ırmağı kıyısında pusuya düşürülerek

¹⁸ Yinanç, M. H; s. 45. Hüseyinov, R.A; "Malazgirt ve Kafkaslar", T. A. D. s. 63.

¹⁹ Sevim, A; s. 49, 50. Buniyatov, Z; Yusufov, Y. B; **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, 1994, s. 273, 286, 289, 294.

²⁰ **Azimî Tarihi**, s. 8. Ayrıca bkz. Yinanç, M. H; s. 39 vd. Honigman, E; s. 176, Sevim, A; s. 50. Cahen, Cl; s. 1389. Ahmed b. Mahmud; s. 36. El - Hüseyini; **Ahbar**, s. 12. Er- Ravendi; s. 103. Urfalı Mateos; s. 83.

²¹ **Azimî Tarihi**, s.8, 9.

²² Kırzioğlu, M. F; s.18. Yinanç, M. H; s. 45,46.

bozguna uğratıldı. Prens Hasan ve arkadaşları şehit düştüler (1048).²³ Buradan kurtulabilenler Urmiye bölgesine kaçarak canlarını zor kurtarabilmişlerdir.²⁴

O sırada Tuğrul Bey tarafından Dicle boylarının ve *Şehrizar* taraflarının fethi ile görevlendirilen İbrahim Yınal'a "*Azerbaycan Umum Valiliği*" tevcih edilerek Kafkasya seferine gönderildiği gibi, Arran kıtasının bir kısmını fethetmiş bulunan Kutalmış da onunla birleşmeye ve birlikte hareketle Bizans üzerine sefer yapmaya memur edildi.²⁵ İbrahim Yınal yanına Arran bölgesinde başarılı fetihlerde bulunan Kutalmış'ı da alarak Ermeniyeye ve Gürcü memleketine yürüdüler.²⁶

Bu şekilde büyük bir kuvvetle (aşağı - yukarı 10.000 kişi) Türkleri karşılarında gören Vaspuragan ve Gürcistan Bizans Valileri Araon ve Kekomanos, İmparator IX. Konstantin'den acil yardım talebinde bulundular. İmparator, o esnada Gürcistan Kralı Bağrati kaçırarak onun ülkesini almış ve Bizans'ın himayesini kabul etmiş olan genç Liparit'e²⁷ haber gönderip bütün Gürcistan ve Aphazya'nın kuvvetleri ile birlikte yardım talebinde bulunan generallerin imdadına yetişmesini istedi. Maiyetinde Ermenilerle birlikte 30.000 civarında bir kuvvet olduğu halde, Liparit Pasin ovasında karargah kurmuş olan Bizans ordusu ile birleşti. Zaten düşmanı arayan İbrahim Yınal, akşam üzeri günbatımına doğru Kapetru'ya geldi ve yapılan savaşta Liparit komutasındaki ordu büyük bir malubiyet alarak dağıldı. Gürcü Prensi Liparit esir alındı. (18 Eylül 1049).

Böylece Türkmenler, Bizans'a tabi olan Gürcistan ve Kafkasya'nın diğer vilayetlerinde artık hiçbir karşılık görmeden dolaşabileceklerdi. Bir Bizanslı tarihçi bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: "Bu insanlar (Selçuklu) her yıl sürekli akınlar yapıyorlardı. Kale muhafızları bunların akınlarına karşı koyuyorlarsa

²³ Azimî Tarihi ; s. 75, Yinanç, M. H; s. 45, 46. Mevdudi; s. 178, 179. Kafesoğlu, İ; "Selçuk'un Oğulları ve Torunları" T. M. C. XIII. s. 126, 127.

²⁴ Honigman, E; s. 177. Grousset, R; **Bozkır İmparatorluğu**, s. 587, 588. Turan, O; **Selçuklular Tarihi** .... s. 75. Azimî Tarihi, s. 9, 10.

²⁵ Yinanç, M. H; s. 46.

²⁶ Kafesoğlu, İ; s. 127. Turan, O; s. 122.

²⁷ Müverrih Vardan ; **Türk Fütühat Tarihi**, s. 173.

*da, düşman yayılışını öyle ustalıkla kullanıyor, hedefini öyle bir şaşmazlıkla vuruyordu ki, İberyâ (Gürcistan)'yı hiçbir karşılık görmeden dolaşırken kasaba ve köyleri yağmalayıp, kentleri yıkıyordu.”*²⁸

*Ordu, zaferle Tuğrul Beyin yanına dönerken Van Gölü kıyılarından Trabzon'a kadar olan bölge Türkmenlerin eline geçmişti. Böylece daha önceleri Bizans'ın hizmetinde olan Ermeni ve Gürcülerle Bizans İmparatorluğu arasındaki münasebetler fiilen kesilmişti.*²⁹

4 –Alparslan Devri (1063 – 1072)

1018 yılında Çağrı Bey'in komutası altında yapılan ilk Kafkasya seferi ve Anadolu'nun doğu bölgesine gerçekleştirilen akınlar, Sultan Tuğrul Bey zamanının da kapsamlı bir fetih politikasına dönüşmüş, Kafkasya'nın önemli mıntıkları ve kilit noktaları ele geçirilmeye çalışılmış ancak bölgede bulunan Bizans'a bağlı mahalli hanedanlıkların şiddetli savunmaları karşısında yıpratma hareketlerinden ileriye gidilememiştir. Bundan sonra asıl mücadele Sultan Alp Arslan zamanında başlayacaktır. Arran ve Azerbaycan bölgesindeki Bizans'a bağlı Ermeni, Gürcü ve Aphaz krallıklarının ezilmesinden sonra, Tiflis, Anı, Kars gibi önemli stratejik mevkieler ele geçirilecektir.³⁰

Alp Arslan Kafkasya'ya sefer niyetiyle 22 Şubat 1064 yılında Payitahtı Rey'den hareket ederek Urmiye'nin kuzeyindeki Merend'e geldi. Buradan kendisini Kafkaslara ve Anadolu içlerine sık sık akınlar yapan Tuğ Tekin adında bir Türkmen beyi karşıladı.³¹ Çünkü Tuğ Tekin daha önceleri bu bölgede bir çok faaliyetlerde bulunmuş ve önemli başarılar elde etmişti. İbnü'l-Esir ve Selçuk - Nâme'nin ifadesiyle: *"Rûm'un yolunda Emir Tuğ Tekin denilen seçkin bir emir vardı. O Emir Türkmenlerden pek çok askere sahipti, onlar daima Bizans ile savaş üzere idiler. Tuğ Tekin, Gürcü beldelerini küfür, isyan ve azgınlığın kaplamış olduğunu Sultana bildirdi. Bunun üzerine buraları*

²⁸ Divitçioğlu, S; s. 100.

²⁹ Yinanç, M. H; s. 48.

³⁰ Mevdudi ; s. 227, Turan, O; s. 154, Yinanç, M.H; s. 57. Grousset, R; s. 603, 610. Ahmed b. Mahmud; **Selçukname**, I. s. 59.

³¹ Süryani Mihael, III, s. 166, Yinanç, s. 57 vd. Köymen, s. 14. Şeker, M., **Anadolunun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, İstanbul, 1973, s. 24, 25.

Filhakika, Gürcü vakanüvislerinin inanılmaz bir şekilde mübalağa ile yazdıkları gibi büyük bir ordu ile Gürcistan kralı IV. Bağrat üzerine yürüyen Alp Arslan, onun ülkesini yağma ve talan ettirmek suretiyle hâkimiyetini tekrar kabul etmek zorunda bıraktı. Alp Arslan daha sonra Arap emirlerinden Cafer oğullarının idare ettikleri Tiflis'e geldi.⁴⁰ Sultan burasını da fethederek, bir camii inşa ettirdi.

Bundan sonra Kral Bagrat, Sultan'a elçiler göndererek affedilmesini diledi. Sultan'da kabul etti. Fakat sonradan anlaşma yaptığına pişman olan Bagrat tekrar düşmanlığa başladı. Çünkü Bagrat Bizans'ın yeni İmparatoru tarafından yardım görmekte ve bundan dolayı da Türklere karşı mukavemet göstermeye çalışıyordu. İşte tam bu sırada Gürcü zâdegânlarının büyük bir kısmı Müslümanlığı kabul ederek Türk ümerası yanında yer aldılar. Bu Selçuklu Sultanının durumunu güçlendirdiği gibi, Gürcü Kralı Bagratı da oldukça sarsmıştı. Sultan'ın asıl maksadı; Bizans'ın tâbi ve müttefiki olan Gürcü ve Aphazya krallığını ortadan kaldırdıktan veya zararsız bir hale getirdikten sonra Anadolu'ya girmek ve Rum İmparatorluğuna büyük bir darbe vurmaktır.⁴¹

Alp Arslan'ın yaptığı seferler üzerine Roman Diogenes 1071'de Selçuklu başkentini ele geçirmek maksadıyla yola çıktı. İmparatorluk ordusuna yolda Ermenistan ve El cezire birlikleri kumandanı Basilakes Magistros katıldı. Hüseyinof'a göre imparatorun plânı Kafkaslara girip burada Gürcü çarlığına yardım ederek Azerbaycan'da ilerlemekte olan Türk fetihlerine nihayet vermektir. Böylece Türk kuvvetleri sadece stratejik bir üssü kaybetmekle kalmayıp yığınak yerlerini de yitireceklerdi. Her iki amaçta da ortak nokta Selçuklulara büyük bir darbe vurmaktır. Hangi amaçla yola çıkmış olursa olsun bu ordu Alp Arslan'ın atak davranması sonucu Malazgirt civarında karşılanarak Selçuklularca mağlup edildi. Bizansın bu yenilgisinden sonra destek ümidini kesen

⁴⁰ İbnü'l - Adim, **Buğye**, s. 66, **Ahbar**, s. 30, 31. Köymen, M. A; s. 7. Merçil, E; s. 55.

⁴¹ Yinanç, M. H; s. 64. Turan, O., s. 164, Abu'l-Faraç, s. 218, Minorsky, s. 66, Brosset, I, s. 331-333. el - Hüseyini; **Ahbar**, s. 30, 32. İbnü'l-Esir, X, s. 21 vd. Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı**, s. 14 vd.

Gürcüler, Selçuklu devletinin hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır.⁴²

5 – Sultan Melikşah Devri (1072 – 1092)

Sultan Melikşah tahta geçtiği yıllarda, Gürcistan'ın eski kralı Bagrat ölmüş ve yerine oğlu II. Giorgi geçmişti. (1072 - 1089). Onun zamanında bölgede bir takım karışıklıklar zuhur etti.

Selçuklu Devletinin siyasî hâkimiyetini önceleri kabul edip, daha sonra Melikşah'ın ilk yıllarında yeniden Bizans'ın tabiiyetini arz eden Gürcü krallığına da haddinin bildirilmesi gerekli idi. Bu Gürcü kralı Giorgi II., babası öldükten hemen sonra Horasan'a Melikşah'ın yanına gitmiş, Melikşah tarafından taltif olunarak memleketine geri dönmüştü. Fakat Sultan Melikşah'a tabiiyetinden vazgeçen Gürcü'ler saldırganlıklarından vazgeçmeyerek Savtekin'i yenilgiye uğratmışlar ve Kars'ı da işgal etmişlerdi.⁴³

Sav Tekin'in yenilgiye uğraması, bununla birlikte Yoane'nin de vaktiyle Melikşah tarafından zapt edilen Şamşolde kalesinde mukavemete girişmesi ve eski Anı Kralı Gagik'in tekrar tahta çıkmak teşebbüsü, sonuçta Sultan Melikşah'ın bizzat müdahalesine sebep olmuştur (1078-1079).

1078-1079'da Melikşah Aras yoluyla Gürcistan'a girdi, Şamşolde'yi kuşatarak aldı; Liparit'in oğlu Yuane'yi esir ettikten sonra Sav Tekin'e yeni kuvvetler bırakarak geri döndü.⁴⁴ Sav Tekin Sultanın kendine bıraktığı güçleri de alarak kendi güçleri ile, Giorgi II. üzerine yeniden yürüdü. İkinci defa yapılan savaşta Gürcüler galip gelmiş ve Türkler bozulup kaçmışlardı. Melikşah artık müzmin bir hâl alan bu duruma bir son vermek maksadıyla, Gürcü kaynaklarının "*güçlü ve korkunç savaştı*" dedikleri (*Danışmendli Gazi Taylu*) Emir Ahmed idaresinde mühim bir kuvveti Arran'a gönderdi.⁴⁵ Gürcü Kralını Kouel'de ağır bozguna uğrattıktan sonra Kars'ı kuşattı ve kesin olarak

⁴² Köymen, s. 23, 39-40, Yinanç, M. H; "Alp Arslan", İ. A. C. I. s. 384, 385. Turan, O; **Selçuklular Tarihi**, s. 187, 188.

⁴³ Müverrih Vardan; s. 180, 182. Kırzioğlu, M. F. **Kars Tarihi I**, s. 355 vd. Yinanç, s. 111, **Ahbar**, s. 43.

⁴⁴ Kırzioğlu, M. F; s. 77.

⁴⁵ Brosset, M; 345, 349.

geri aldı. Erzurum`u, Oltu`yu ve Grigor Bakuryan`a tâbi diğer kasaba ve şehirleri işgal ederek bu bölgelerde Hıristiyan hâkimiyetine son verdi. Kaynakların haberine göre; *“Türklerin kudreti karşısında Rumlar, Doğu`da tasarruflarındaki arazileri, kaleleri ve şehirleri bırakarak gidiyorlar, bütün buraları Türklere terk edip, onların yerleşmelerine imkân veriyorlardı.”*⁴⁶

Gürcü kralı Giorgi Emir Ahmed`in şiddetli saldırılarına dayanamamış ve sonuçta çareyi kaçmakta bulmuştu. Bu sırada (1080 Haziran sonlarında) Selçuklu güçleri geri dönerken yolda Bizans sınırlarına doğru sefere çıkmış olan Türkmen beylerinden Ebu Yakub ile Emir İsa Böri ve diğer Türkmen beylerine rastlamış ve bunları zengin Gürcistan topraklarını fethetmeye teşvik etmiştir.⁴⁷ Onlara;

*“ - Rum'a gütmenize hacet yok; işte ıssız ve servetlere gömülü Gürcistan !” demiştir. Bunun üzerine Türkmenler Gürcistan ülkesine çekirgeler gibi yayıldılar”*⁴⁸.

Türklerin bitmez tükenmez akınları karşısında hiçbir şey yapamayan ve bir gün memleketinin tamamını kaybedeceğini iyice anlayan Giorgi, danışmanlarının da telkiniyle, ulu sultan Melikşah`a sadakatini arz etmek üzere, 1082 yılında, Selçuklu Devletinin başkenti İsfahan`a gitti.⁴⁹ Kaynakların haberine göre; *“kendi dininde kalması, tâbüyete girmesi, haraç vermesi ve icabı hallerde asker vermesi şartıyla, elindeki topraklara sahip olma dileği kabul edildi ve topraklarının korunacağı vadedildi. Türkmenlere de bir ferman yazıp gönderen Melikşah, kralın topraklarına akın yapmamalarını emretti. Sultan bundan başka Katheth ve Hereth bölgelerini de ayrıca Krala ihsan etti. Bir müfreze ile memleketine gönderilen GürcüHata! Yer imi tanımlanmamış. kralı Giorgi II. ölünceye kadar Selçuklu tâbi olarak kaldı”*.⁵⁰

Sultan Melikşah Kafkasya ve Arran`ın idaresini Yakuti`nin oğlu ve Azerbaycan umum valisi olan Kutbüddin İsmail`e verdi ve onu bu

⁴⁶ Honigman, E; s. 147, 184. Kırzioğlu, M. F; s. 78.

⁴⁷ Brosset, M, I. s. 346.

⁴⁸ Brosset, M; s. 475.

⁴⁹ Brosset, M; s. 348, 349.

⁵⁰ Brosset, M. ; s. 349, Yinanç, M. H; s. 113, Kafesoğlu, İ; s. 109.

beldenin meliki ilan etti.⁵¹ Böylece Azerbaycan Melikliği teşekkül etmiştir.⁵²

Hammer'in de dediği gibi: “*Selçuklu hükümdarı Melikşah, baba ve cedlerinin işgal ettiği Hazar Denizi'nin batı ve güneybatı sahillerindeki güveni kurmak ve kuvvetlendirmek amacıyla diğer taraflardan olduğu gibi Gürcistan'dan itibaren Hazar Denizi'nin kıyılarına, dolayısıyla Dağıstan'a kadar uzanan sahaya birçok Türk kabileleri iskân etmiştir. Böylece Türklerin Dağıstan'da yerleşmeleri dolayısıyla orada çoğalmaları Melikşah zamanından başlamış bulunuyordu...*”⁵³

Gürcü tarihi üzerinde ilk monografi yazan A. A. Şengeliyan, Selçukluların Gürcü vilayetlerine akınları ve Gürcistan'da Türk kabilelerinin yerleşmesini anlatırken, ülkenin durumunu Gürcü derebeyi toprak sahipleri arasındaki iç çekişme ve ayrılması meyillerinin artması ve derinleşmesiyle ilgilendirir. Selçuklu hâkimiyeti ile aslında Gürcistan da sosyal hayatın intişar ve medenîyetin geliştiğini kaydetmektedir.⁵⁴

B – IRAK SELÇUKLULARI DEVRİ

1 – Muhammed Tapar'ın Gürcülerle Mücadelesi (1105 – 1118)

Büyük Selçuklu Devleti'nin dahilde taht kavgaları ve öteki iç isyanlarla sarsıldığını fırsat bilen Gürcü Kralı II. David, 1100 yılından sonra, Selçuklu tâbiliğinden çıkma ve eski topraklarını geri alma hevesine düştü. Bununla beraber Selçuklu Devleti dahilindeki siyasî parçalanma ve sarsıntı ne derece olursa olsun küçük Gürcü milletinin böyle bir hareketi yine de kolay olamazdı.⁵⁵ Üstelik II. David'in elinde kendi topraklarını muhafaza edebilecek düzgün ve sağlam bir ordusu da bulunmuyordu. Bu yüzden, David, krallığının 8. veya 10. yıllarında evlendiği, Kuzey Kafkaslara kadar yayılan Kıpçaklar Hükümdarı Otrok (Atrak)'ın güzelliği

⁵¹ Brosset, I, s. 346 -349, Müneccimbaşı, s. 41, Mathieu, s. 204, Kesrevi Tebrizi, C. III. s. 51-56.

⁵² Kafesoğlu, s. 109. Hüseyinov, “Irak Selçukluları ve Kafkaslar”, s.396-402.

⁵³ Hammer; **Osmanlı Tarihi**, İstanbul 1329-1332 C.I.s.20.

⁵⁴ Şengeliya, N.N. **XI. y. y. da Selçuklular ve Gürcistan**, Tibilis, 1968'den naklen, Hüseyinov, R. A., s. 674.

⁵⁵ Turan, O ; s. 234.

dillere destan kızı⁵⁶ *Guran-Dukht*'un aracılığı ile, yaman savaşçı Şaman Kıpçak`lardan faydalanmayı, çok yerinde olarak düşünmüştür.

David, 1104 yılından itibaren, Selçuklu hâkimiyetinden çıkmak için çareler aradı.⁵⁷ Kral David Kıpçakları memleketine davet etti. Kafkaslardan inen Kıpçaklar aileleri ile birlikte Gürcistan ve civar bölgelerde yerleştirildiler. Kral David bunlardan teşkil ettiği 40.000 kişilik bir kuvvetle ordusunu takviye etti. Ayrıca sarayda özel olarak yetiştirdiği 5000 Kıpçak gencini de merkezde görevlendirdi. Bu sıkı münasebetler sonunda Kıpçakların, Gürcülerin mensup olduğu Hristiyanlığı kabul ettiklerini görüyoruz.⁵⁸

İşte bu şekilde güçlendikten ve arkasına Kıpçak`ları da aldıktan sonra istilâ hareketlerini başlatan Kral David Kafkasya`da yaşayan göçebe Türkmenleri kitleler halinde Anadolu`ya sürdüğü gibi faaliyetine devam ederek Gence`ye kadar ilerledi. Bunun üzerine Sultan Muhammed Tapar 1110 yılında Gürcüler üzerine gönderdiği güçlü Selçuklu ordusu ile onları perişan edip itaat altına alarak bazı şehirleri tahrip ettirdi ve Gence halkını onlardan gelecek kötülüklerden kurtardı.⁵⁹

1118 yılında Sultan Muhammed Tapar`ın ağır hastalığından kurtulamayarak ölmesi üzerine, David`le ittifak yapan Kıpçaklar Daryal geçidinden geçerek Kartel (Gürcistan)`e göçüp, eski rakipleri Müslüman – Oğuzlar / Selçuklular ile savaşmaya başlamışlardır. A.N. Kurat`a göre; *"Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyinde ve Tın / Don ırmağı boylarında Ruslar'a yenilerek, Kafkas dağlarına - dolayısıyla Gürcistan'a- doğru kaymaları da, buna fırsat ve imkân hazırlamış oldu ."*⁶⁰

⁵⁶ Kurat, A. N; **Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi**, s. 82.

⁵⁷ Kırzioğlu, M. F; s. 107.

⁵⁸ Turan, O ; s. 234, a.g.mlf. **Selçuklular**Hata! Yer imi tanımlanmamış. **Zamanında Türkiye**, s. 164. Kafesoğlu, İ, s. 51. Özeydin, A; s.144. Kırzioğlu, M. F; s. 107, 108. Kurat, A. N; s. 84.

⁵⁹ İbnü'l-Kalanisi, s. 168. **El - Hüseyini** ; s. 57. **Selçukname**, II. s. 42. Turan, O; **Selçuklu Tarihi**, s. 234, Kırzioğlu, M. F; s. 111, Özeydin, A; s. 144.

⁶⁰ Kurat, A. N; **Peçenek Tarihi**, s. 195 - 227.

2- Gürcülerin Tiflisi İşgali ve Emir Tuğrul'un Tiflis'e Hareketi (1121)

Islahatçı diye tanınmış olan Gürcü kralı II. David (1089 – 1125), Tiflis'te yaşayan Müslüman halka şiddetli baskılar yapmakta ve yılda 10.000 dinar gibi oldukça ağır vergiler almakta idi. II. David'in kendilerine karşı takip etmekte olduğu bu şiddet ve insanlık dışı politikalarına uzun zaman tahammül eden Tiflis Müslümanları, nihayet H. 515 (1121) tarihinde Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un kardeşi ve o zamanlar Arran, Nahcivan ve Aras nehrine kadar olan memleketlerin hâkimi bulunan Melik Tuğrul'a haber göndererek "*kendilerini kral David'in baskılarından kurtarmasını ve Tiflis'e gelip hâkim olmasını*"⁶¹ bildirdiler.

Melik Tuğrul bu teklifi kabul etmiş ve fakat Gürcülere karşı girişeceği bir sefer için yalnız kendi kuvvetlerinin kâfi gelmeyeceğini anlamış ve haçlılarla yıllardır yaptığı başarılı savaşlar sebebiyle bütün İslam dünyasında tanınan ve herkes tarafından saygı ve sevgi ile anılan Mardin Emiri İlgazi'ye⁶² de haber göndererek "*Gürcü seferi için hazırlık yapmasını*" bildirmişti.⁶³ Bu sıralarda İlgazi haçlılara karşı yeniden harekete geçmek için asker toplamak amacıyla Halep'ten Mardin bölgesine gelmiş bulunuyordu.⁶⁴ Melik Tuğrul'dan aldığı haber doğrultusunda Emir İlgazi, bir taraftan askeri hazırlıklara başlamış, diğer taraftan da kendisi ile birlikte bir çok defalar haçlı savaşlarına katılmış bulunan Bitlis ve Erzen bölgesinin hâkimi Togan – Arslan'a da Gürcü seferine hazırlanması için haber göndermiş ve ona "*Tiflis'in doğusundan Gürcü topraklarına girmesini*" bildirmişti.⁶⁵ Togan Arslan, beraberinde Kadı Alemü'd-Din b. Nebata ile oğlu Alemü'd-Din Ebü'l-Kebir ve vezir Ebu Temmam b. Abdun olduğu halde ordusu ile Erzenu'r-Rum'a oradan

⁶¹ Urfalı Mateos, s. 268, 271, 275, Brosset, I, s. 365, Sevim, A. Merçil, E. *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 235 vd, Sevim, A, "*Artukoğlu İlgazi*" *Belleten*, C. XXVI, Sy, 104, s.649 – 691.

⁶² Artukoğlu İlgazi Hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sevim, A, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1990, s. 71, 72. Sanaullah, M., s. 78.

⁶³ Sevim, A, s. 71, 72, Buğye, s. 141, 142.

⁶⁴ Buğye, s. 141, 142.

⁶⁵ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 117.

da Tiryalis yolu ile Tiflis kapısına gitmek üzere hareket etmişti. Zira müttefikler, ordularının birleşme yeri olarak Tiflis kapısını kararlaştırmışlardı. Diğer taraftan Melik Tuğrul ve atabeyi Gündoğdu da askerleriyle Genceden hareket ettiler. Müttefiklerin asker sayısı 30.000 civarında idi. Başkumandan mevkiinde bulunan İlgazi, Emir Dübeys⁶⁶ ile birlikte Mardin'e hareket etti. İlgazi ordusu ile Tiflis'e yarım gün mesafeye kadar ulaşmış olmasına rağmen ne Melik Tuğrul'un ve ne de Togan – Arslan'ın kuvvetlerine tesadüf etti. İşte tam bu sırada Gürcü kralı David yanında oğlu Dimitri olduğu halde Gürcü ve Kıpçaklardan meydana getirdiği ordusu ile dağlardan süratle inerek müttefiklerinden mahrum olan İlgazi'ye ansızın saldırdı. 18 Ağustos 1121 tarihinde iki taraf kuvvetleri arasında yapılan şiddetli bir savaş sonunda İlgazi'nin ordusu, çok fena bir halde bozguna uğradı.⁶⁷

Bir yıl sonra Tiflis, Kral David tarafından işgal edilerek üç gün yağmaya tâbi tutulmuştur. (1122)⁶⁸ Böylece Tiflis'teki Müslüman Caferoğulları Emirliği egemenliğini yitirmiş oldu. Dolayısıyla Selçuklu Devleti'nin de bölge üzerindeki hâkimiyeti önemli bir darbe almış oluyordu.

Öte yandan Tiflis'teki Müslümanlar, Gürcülere karşı yardım sağlamak üzere Bağdat'a gelerek halifeye müracaatta bulundular.(1122 / 1123) Bağdat Abbasi Halifeliği Tuğrul Bey zamanında Türklere kaptırılmış olduğu siyasi hâkimiyeti tekrar elde etmenin peşinde olduğu ve bunun için Selçuklu Sultanlığı üzerinde prensler vasıtasıyla oyunlar tezgâhlamakla meşgul oldukları için⁶⁹ Tiflis Müslümanları ile meşgul

⁶⁶ Buğye, s. 142 vd.

⁶⁷ Azimî, s. 44, 114. Müverrih Vardan, LXVIII, Vardan, **Türk Fütühat Tarihi**, s. 196, Brosset, I, 341, **İ. A.** "Tiflis" Md. s. 267, Kırzioğlu, **Anı Şehri Tarihi**, s. 68. Köymen, "**Tuğrul I.**" Md. **İ. A.** 12/ 1, s. 14 – 19. Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s. 117. Buğye, s. 145.

⁶⁸ *H. 548 (1153/54 yılında Gürcistan'a bir seyahat yapmış olan İbnü'l-Ezrak, II. David'in oğlu kral Dimitri ile görüşmüştür. Kral, kendisine bir dağıneteğinde bulunan bir kalede vaktiyle İlgazi'nin ordusundan alınan tutsakların hapsedilmiş olduğunu söylemişti.* İbnü'l-Azrak, 169b. Den naklen Turan, O. s. 250-252. İbni Kalanisi, s. 205, Abu'l-Faraç, s. 250, İbnü'l-Esir, X, s. 200,206, Brosset, I, s. 367, Mateos, s. 268, Merçil, E, Sevim, A, s. 235, 236.

⁶⁹ Son dönem Abbasi Halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasındaki mücadeleler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Köymen, M. A. **Büyük**

olamadılar. Hatta onların bu feryat ve figanlarına adeta kulaklarını tıkadılar.

Ermeni tarihçisi Vardan, Kral David'in Tiflis'i işgaliyle ilgili olarak şu ilginç bilgileri vermektedir: "*O zamanlarda (1121) Gürcistan Kralı David Hata! Yer imi tanımlanmamış. kuvvetlenerek Tiflis'i İrâniler (Türkler) den aldı. Bu kralı, Gançak (Gence) sultanını müthiş bir mağlubiyete duçar etti ve Tiflis şehrinde beş yüz kişiyi kazığa çaktırdı.*"⁷⁰ Bu Ermeni tarihçisinin itirafları bize, Hristiyan Gürcülerin fırsat ellerine geçtiği anda Müslüman ahaliye neler yaptığını göstermektedir. Zira 400 yıl gibi uzun bir süre Müslümanların idaresinde kalmış olan Tiflis'te bir tek gar-i müslim ahalinin burnu dahi kanamazken, Hristiyan Gürcüler Tiflis'i alır almaz orada yaşayan Müslüman ahaliye akıl almaz işkence ve zulmü reva görmekten kaçınmamışlardır. Bu zihniyetin bu gün de hiç değişmediğini ibretle görmekteyiz.

Kral David şehri yağmalayıp, yakıp yıkmakla kalmamış, Ermeni kroniği Vardan'ın da açıkça ifade ettiği gibi 500 masum Müslüman Türkü de kazıklattıktan sonra, şahsına has özel mülk haline getirmişti. Böylece Tiflis, Kıpçaklar sayesinde ilk defa Aphaz - Kartel Bagrathlıları eline geçip, yeniden bir Hristiyan beldesi olmaya başladı. Böyle olmasına rağmen, Tiflis'in şehir ve vilayetlerinde Türkler kendi kültür ve medeniyetlerini öylesine güçlü yerleştirmişler ve Türk - İslam kültür ve medeniyeti öyle derin izler bırakmıştı ki, David'in sülalesinden Bagrath kralı ve kraliçeleri dahi, burada Arapça yazılı İslami paralar kestirip, işletmeye mecbur kalmışlardır.⁷¹

3- Sultan Mahmud'un Gürcistan Seferi (1124)

1121'de Dübeys b. Sadaka b. Mezyed ile Artukoğlu Hata! Yer imi tanımlanmamış. el-Gazi (veya İlgazi)'nin "*Dar dağ geçitlerinde*

Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. V, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Kitapçı, Z, Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları, Konya 1995.

⁷⁰ Müverrih Vardan ; s. 195.

⁷¹ Urfalı Mateus ; s. 268, 276. Sevim, A, Belleten, C. XXVI, Sy. 104, s. 683, 684. Turan, O; s. 270. Kırzioğlu, M.F ; s.118. İbnü'l - Adim ; Buğye, s. 145.

*toplanan Gürcüler tarafından kaya parçalarıyla helak edilmeleri*⁷² ve 1122`de Tiflis`in düşmesi felaketi, Kafkaslardaki Selçuklu hâkimiyetini ve buralardaki Müslüman - Türkmen topluluklarını sarsıp, perişan etmişti. Binlerce Türkmen yerinden yurdundan atılmakla kalmamış, bir çoğu da öldürülmüş ve büyük bir göç hareketi başlamıştı. Bunun üzerine, meseleyi tamamen halletmeyi düşünen Sultan Mahmud, İsfahan bizzat Kafkaslar üzerine sefere çıkmaya mecbur kaldı. Ermeni ve Gürcü kroniklerinin abartılı bir şekilde anlattıkları Sultanın seferi ve dönüşü aynen şöyle vuku bulmuştur:

1123 yılında Kral ordu ile Hazar sahillerine kadar gidip, Şirvanşahlar`ın ülkesini istilâ edip, Şirvanşah`ın "*Gülüstan*" sarayına girdiği bir sırada,⁷³ Sultan Mahmud ve kardeşi Tuğrul ile birlikte Şirvan`a vardılar. (1124) Kral David ise kendinden emin bir halde Şapurana bölgesine gidip Kafkasların en stratejik geçitlerini ele geçirmek istiyordu. Amacı, Selçuklu Sultanına bağlı bulunan Derbent kumandanı Kral David`e şiddetle mukabelede bulunmak hatta David`in askerlerini perişan etmektir. M. F. Kırzioğlu`nun Gürcü Kroniklerinden naklettiğine göre, "Selçuklu Sultanı Mahmud, Kral David`den "*barış ve dostluk ister, Kıpçaklar tarafından yapılan seferlerin durdurulmasını arzular.*"⁷⁴ Ancak Kral David buna yanaşmamış atalarından, dedelerinden alınan yerleri, tutsakları ve ganimetleri geri almak arzusunda idi. Tanrı onu, vaatlerini tutmayıp, çok kıskançlık (ve aç gözlülük) yaptığı için cezalandırdı.⁷⁵

1123 tarihinde büyük bir ordu ile Şirvan'a gelen Mahmud, Şirvan Melik`inin kendisinden özür dileyip ayağına yüz sürüp şefkat beklemesine rağmen, ihanetinin bedeli olarak Şirvan Meliki Anuşirvan`ı hapsedirmiş ve Şirvan`ı harap etmiştir. Çünkü, Şirvan Emiri her defasında Selçuklu Devletine karşı ihanet içerisinde olmuş ve Gürcülerle işbirliği yapmaktan çekinmemiştir.⁷⁶

⁷² Buğye, s. 145. Brosset, III. s. 362-364, İbnü'l-Esir, X. s. 200-201, Urfalı Mateos, s. 271-273. Süryani Mihael, II, s. 206, İmadeddin, s. 140-141.

⁷³ Minorsky, V ; *A History of Sharvan And Darband*, Cambridge, 1958, 120.

⁷⁴ Kırzioğlu, M. F ; s. 120.

⁷⁵ Kırzioğlu, M. F ; s. 120, 121.

⁷⁶ el - Bondâri; s. 133.

Selçuklu Sultanı Mahmud Şirvan'a geldiği için Kral David geceleyin bozguna uğramış ve Şaburgan'dan çekilmiştir. O. Turan'a göre; "*Selçuklu hazinesine yıllık 40.000 dinar altın vergi ödeyen Şirvan ve Şaburgan kurtarılınca Nizâmü'l - Mülk'ün oğlu vezir Osman, Sultan Mahmud Hata! Yer imi tanımlanmamış.'u dönmeye zorlarken halk da bu havalide İslâmiyetin tehlikede olduğunu belirtiyor ve sultanın kalmasını istiyorlardı.*"⁷⁷ Nitekim kaynakların da bildirdiği gibi, bir müddet Şirvan'da kalan Sultan Mahmud, Kral David ile savaşmaktan vazgeçip geri döndü. Çünkü buna lüzum kalmamıştı. İbnü'l- Esir ve diğer kaynakların rivayetlerine göre Şeberan'ı istilası sırasında Kıpçaklar, karşılarında kendi soydaşları Türkleri görünce savaştan vazgeçmişler ve hatta Kıpçaklarla Gürcüler arasında şiddetli bir husumet ve ihtilaf doğmuş ve kral da bu sebeple hezimete uğramıştır. Bu sebeplerdir ki, Kral David gece karanlığında bozguna uğrayarak 1124 yılında döndü.⁷⁸

4 – Gürcüler'in Anı'yı İşgali ve Türk Hâkimiyetinin Sona Ermesi (1124)

20 Ağustos 1124 günü David, Arpaçayı başları mevkiinde iken, Anı şehrinin Hıristiyan ileri gelenleri Anı'nın kendisine teklif edileceğini ve Anı'yı gelip teslim almasını bildirdiler. Hemen askerlerinin toparlanıp gelmeleri için her yana ulaklar gönderdi ve üç gün sonra kral David'in yanında 60.000 civarında süvari birikmiş oldu. Buradan üç günde ordusuyla Anı şehrine varan David: Şehri, kalelerini, bağlı-bahçeli yerleri hiçbir karşı koyma görmeden aldı.⁷⁹ Anı Emiri Ebu'l - Asvar'ı sekiz oğlu, hatunları ve hizmetlileri ile birlikte tutsak alarak, Apkhazet'e gönderdi. Anı'nın Müslümanlara karşı korunmasını Ahıska halkının bir kolu ve Meskhlerden olan Aznavurları'na tevdi ederek, Kartel'e çekildi. Ordularını birkaç gün dinlendirdikten sonra, Şirvan'a gidip Şamakkye şehrini, Bigrit kalesini ve bütün Şirvan'ı alarak, orada güçlü garnizonlar bırakıp geri döndü.⁸⁰

⁷⁷ İbnü'l Esir ; C. X. s. 486, 487. Brosset, III, s. 369-370, Turan, O; s.271.

⁷⁸ Cahen, Cl. ; s. 1421.

⁷⁹ Müverrih Vardan, *Türk Fütühat Tarihi*, s. 195, 196.

⁸⁰ Brosset, I. s. 368 – 370, Minorsky, V, *Studies in Caucasian History*, s. 84. Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 70 vd.

Sultan Mahmud 1123'te Şirvan'a geldiği zaman, Anı Şeddadiler Emiri II. Ebu'l-Asvar daha öncelerde de olduğu gibi Selçuklular'a yardım olarak, büyük oğlu Fadlun'un komutasında bütün Anı ordusunu göndermişti. Fadlun Sultan'ın emri altında önce İsfahan, oradan da Büyük Sultan Sancar'ın emrinde doğuda savaşmak üzere Horasana gitmişti.⁸¹ Bunu fırsat bilen Anı Ermenileri Kral David'i çağırdılar ve şehri ona teslim ettiler. (1124). Müverrih Vardan'a göre, "*Anı kralı Manuçehr Hata! Yer imi tanımlanmamış. korkak ve kadın tabiatlı bir hükümdardı, Anı'yı terk etmeye karar verip burasını, Kars Emirine 60.000 dinar'a satmak istedi. Bu şehir 60 seneden beri Müslümanların hâkimiyeti altında bulunuyordu.*"⁸²

5 -Sultan Mesud Devri (1134 - 1151)

Sultan Tuğrul'un ölümü üzerine yerine geçen Sultan Mesud (1134 - 1152), Azerbaycan ile Aran / Gence vilayetlerinin idaresini, büsbütün, atabegi Kara - Songur'un eline bırakmıştı. Fakat bu Sultan, hem Kara - Songur ile, hem de öteki atabeklerle savaşarak ülkeyi iyice zayıf düşürdü. Atabey Kara - Songur, iç kavgalara karışarak Fars ve Huzistan ülkelerinde kendi ordusu ile bulunduğu bir sırada, 1138 yılında, "*Aphaz ve Gürcü kâfirleri*" başkumandanı İvani b. Ebu'l- Leys Gürcistan ve Kıpçaklı orduları ile, Gence ve sancaklarına hücum etti. Bu sırada buralarda Kara - Songur'un yokluğundan faydalanarak, bu memleketleri yakıp yıkmış, üç yüz bin kadar insanı telef etmiş; ancak, Gence surları ile sağlam evlerine sığınanlar kurtulabilmiş, Gence'nin kapısı dahi sökülüp götürülmüştü. Bunu Hemedan civarında duymuş olan Kara - Songur, orduları ile düşman üzerine yürümüştü. Karısı ve çocukları da, bu felakette şehit edilen Atabey, Aphaz - Gürcü ve Kıpçak ordularına yetişerek onları bozguna uğrattı. Fakat ailesinin şehit edilmesine dayanamayarak 1140'da Erdebil'de öldü. Onun yerine I. Tuğrul'un kölelerinden olan Çavlı Candar'a (1140 1146) Azerbaycan ve Arran'ın idaresi tevcih edildi.⁸³

⁸¹ Kırzioğlu, M. F : Anı Şehri Tarihi, s. 70, 71. Müverrih Vardan, s. 195. Köymen, M. A., Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. V, s. 71, 72.

⁸² Müverrih Vardan ; s. 196, Urfalı Mateos ; s. 280.

⁸³ Ahbar, s. 74, 78. İbnü'l - Esir, C. XI. s. 32. Kırzioğlu, Kars Tarihi, I. s. 393. Sümer, F ; Oğuzlar Hata! Yer imi tanımlanmamış., s. 115. el - Kâtip el - Isfahâni ; s. 175, 176.

Bu karışık zamanlarda Selçuklu Devleti ve Kafkasların tarihinde Kıpçak Türklerinden olan Şemseddin İldeniz'in⁸⁴ Azerbaycan ve Arran bölgesinin valiliğine getirilmesi ile (1133 - 1172) Kafkaslarda Selçuklu Devletine bağlı büyük bir atabeylik olan İldenizoğulları Atabeyliği kurulmuş ve bundan sonra Selçuklu Devleti Kafkaslarla münasebetini bu Atabeylik vasıtasıyla yürütmüştür.

Melikşah devrinde bir Türkmen diyarı haline gelmiş bulunan bu en kuzey kalabalık hudut mıntokasında, Bizans'ın tahriki ve Kıpçak Türklerinden tutulan ücretli askerlerin yardımı sayesinde hareket eden Aphaz (Gürcü) Kralları'nın mütemadi akın ve baskılarını püskürtmek için, büyük bir ordu beslemek zarureti vardı. Maiyetinde daima 50.000 Türkmen süvari bulunan İldeniz, Gürcüler üzerindeki parlak zaferleri sayesinde Selçuklular'ın Kafkaslarda Gürcülere karşı yürütemediği mukavemeti ve mücadeleyi başarıyla yürütmüştür.⁸⁵

6 - Sultan Arslanşah Devri Gürcü Seferleri ve Anı'nın Geri Alınması (1161- 1176)

1161 yılında Gürcüler, önce Anı üzerine yürüyerek bu şehri ele geçirdiler. Bu olaya oldukça çok üzülen komşu Türk Beyleri, Ahlatşahlar'dan II. Sökmen, İzzeddin Saltuk, Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşah, Kars ve Sürmeri Beyleri ile birleşerek 1161 Temmuzunda Gürcülere karşı harekete geçtiler.⁸⁶ Mardin Meyyafarikin hükümdarı Necmeddin Alpi da onlara katılmak üzere Mardin'den yola çıkmıştı. Fakat beyler, Artuklu hükümdarını beklemeden Anı'ya gelip şehri

---

⁸⁴ Alyari, H; **Azerbaycan Atabeyleri, İldeniz oğulları (1146 - 1225)**, Doktora Tezi, İstanbul 1966. s. 10 vd. Sümer, F; "**Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış**", **Bellekten**, C. 21, Sy. 83, Ankara, 1957. s. 430. Caferoğlu, A ; **Azerbaycan**, s. 10. Hasan, İ. H. ; **a. g. e.** C. V. s. 112, 113. Togan, Z. V; **Giriş**, s. 120. Hüseyinov, R. A ; "**Azerbaycan Tarihinin Kısa Özeti**", **T. D. A.** Sy. 83, s. 215. RASONY, L; **Tarihte Türklük**, s. 165. Grousset, R; **Bozkır İmparatorluğu Tarihi**, s. 163.

⁸⁵ Mirza Bala ; "**İ - Deniz**", md. **İ. A. C.** V/ II, Togan, Z. V; **Giriş**, s. 200. Alyari, H ; s. 14. Ravendi ; s. 277. İbnü'l - Esir ; C . XI. s. 49, Buniyatov, Z; **Azarbaycan Atabeyleri Dövleti**, Bakü, 1985, s. 25 vd. Yusufov, Y. B ; **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, 1994, s. 299.

⁸⁶ İbnü'l-Esir, XI, s. 115. Sümer, F, "**Saltuklular**", **SAD**, II, s. 412.

kuşattılar. (Ağustos, 1161)⁸⁷ Bunu haber alan Gürcü kralı III.Giorgi ordusu ile şehri kuşatmaya koştı. Düşman ordusu erişince karşılaşma vuku bulacağı sırada İzzeddin Saltuk, evvelce tutsak iken Gürcü kralı ve oğulları ile savaşmayacağına ve asker göndermeyeceğine dair yemin ettiğini söyleyerek geri dönüp kaçtı. Onun bu davranışı ve Necmeddin Alpi'nin beklenilmemesi Türk ordusunun ağır mağlubiyete uğramasına neden oldu.⁸⁸ O derece ki, Gürcüler zengin bir ganimetten başka 9000 esir almışlar, pek çok kimseleri de öldürmüşlerdi. Ahlatşah Sökmen ancak 400 atlı ile ülkesine dönebilmiş, hâtunu Şahbânuvân'ın⁸⁹ ana bir kardeşi Bedreddin de esir edilmişti.

Mağlubiyeti Malazgirt'e geldiği zaman haber alan Necmeddin Alpi müttefiklerini dahi beklemeksizin Meyyafarikin'e geri dönmüştü. İbnü'l-Esir bu savaşı yalnız Melik Saltuk ile Gürcü hükümdarı arasında cereyan etmiş gibi anlatır ve tutsak alınan Saltuk'un Ahlat Şah'ın karısı olan kız kardeşi Şah Bânuvân tarafından fidye verilerek kurtarıldığını bildirir.⁹⁰ İbnü'l-Esir'in tutsak alındığından bahsettiği Saltuk, Bedreddin'den başkası olamaz.⁹¹ Urfalı Mateos'un eserine zeyl yazan Papaz Grigor, Ahlat Şah'ın kaynatası "*Adraddin*"i büyük bir ordu ile Gürcistan'a gönderdiğini, bu ordunun Gürcüler tarafından, mağlubiyete uğratıldığını bildirir.⁹²

Diyarbakir'deki Mafarkınlı olup bu çağda yaşamış bulunan İbnü'l-Ezrak: "*Anı Şehri'nin keşişleri h. 556 (1161) yılında Menûçehr oğlu Emir Fadlun ile bozuşup kuvvetlerini tepeleyerek onu, Surmari'ye yakın olan Bakran kalesine kaçtırtılar. Sonra âsiler şehri, Aphaz Meliki*

⁸⁷ Sevim, A, Merçil, E, s. 277. Sümer, F, s. 412.

⁸⁸ Anılı Kadı Burhaneddin, *Enisü'l-Kulüb*, Belleten, VII, Sy. 27, s. 466, Mateos Zeyli, CCLXXX, Brosset, I, s. 388, 391, Vardan, s. 205, *Ahbar*, s. 110, İbnü'l-Esir, XI, s. 115, 116, Tebrizi, *Şehriyârân-ı Gumnam*, III, s. 70, Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, s. 395, 397, *Kıpçaklar*, s. 126, *Anı Şehri Tarihi*, s. 78, Sümer, F, s. 412, sevim, A, Merçil, E, s. 277, 278.

⁸⁹ İbnü'l-Esir'de (XI, s. 125) bu hatunun adı *Şahbânuvâr* olarak zikredilmektedir.

⁹⁰ İbnü'l-Esir, XI, s. 125.

⁹¹ Sümer, F, s. 413.

⁹² *Urfalı Mateos Vakayinamesi*, s. 329, 330. Öyle zannediyoruz ki, Papaz Grigor Ahlatşah'ın kaynatası ile kayını birbirine karıştırmıştır.

Girgor'a verdiler. O da Haziran'da gelerek karşı koyanları Tiflis'e sürgün edip, Sadun'u buraya vali tayin etti" diyor ve Türk kuvvetlerinin Gürcüler karşısında aldığı mağlubiyeti teyit ediyor.⁹³

Bu zaferden sonra cesareti artan III. Giorgi, 1162 yılında daha kalabalık ordu ile gelip, büyük ve 646'dan beri hep Müslümanların elinde bulunan, bu yüzden câmilere ve imarata çok olan Düvin şehrini zaptetmekle kalmadı yakıp yıkarak, buradan 60 bin tutsak götürdü. Zavallı Düvin, bir daha belini doğrultamadı.⁹⁴ Bundan sonra Gence yöresinde bir çok tahribat yaptı; bu arada Gürcüler, Düvin ve köylerinde 10 bin kişiyi öldürdüler, kadınları ve pek çok kişiyi esir aldılar, onları soyup çınlıplak ve yalın ayak götürdüler. Gürcü kadınları ise bu yapılanları yadırgamışlar ve "*Müslümanları, sizin onların kadınlarına yaptığımız şeylerin aynısını bizlere yapmaya mecbur ettiniz*" diyerek Müslüman kadınları giydirdiler. Gürcüler bununla da yetinmeyerek İldeniz'e yazdıkları mektupta, "*Gence ve Beylekan'dan haraç alıyorduk. Yıllardan beri bu para gelmiyor, bunun gönderilmesini senden rica ederiz*" demişlerdi.⁹⁵ İldeniz ise verdiği cevapta Tiflis'i almakta kararlı olduğunu bildirmiştir.

Kendi ülkesine de sıra geldiğini ve Anı ile Düvin'in acıklı düşüşünü duyan Büyük Atabey İldeniz, Sultan Arslanşah'ın Irak askerlerini de alarak Sultanla birlikte Gence'ye gittiler. Sultan Arslanşah'ın emri altına çevrede bulunan emirlerden II. Sökmen, Fahreddin Devletşah ve Merağa Emiri Arslanapa'da askerleri ile birlikte girdiler. Arslanşah II. Sökmen'e çok iltifatlarda bulunmuş ve kendisine "*İci*" (Ağabey) diye hitap etmişti.⁹⁶ Arslanşah ve emri altında bulunan beyler Nahcivan'dan Gence'ye varıp ordularını orada topladılar. Selçuklu ordusunun bu kuvvet ve kudreti karşısında Gürcüler ürkmüş ve barış

⁹³ İbnü'l-Ezrak'dan iktibas; **Tarih-i Ebi Ya'li Hamzet İbnü'l-Kalanisi**, Beyrut 1908, zeyl s. 361 – 362.

⁹⁴ Brosset, I, s. 388, 391, Vardan, s. 205, **Ahbar**, s. 110, İbnü'l-Esir, XI, s. 115, 116, K. Tebrizi, **Şehriyârân-ı Gumnâm**, III, s. 70, Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, s. 395, 397, **Kıpçaklar**, s. 126, **Anı Şehri Tarihi**, s. 78, Sümer, F, s. 412,

⁹⁵ Sevim, A, Merçil,E, s. 278.

⁹⁶ Turan, O, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, 1980, s. 93 vd. .

teklifinde bulunmuşlardı. Kaynakların verdiği bilgilere göre, Gürcülerin barış isteklerini dikkate almayan Sultan Arslanşah, hemen bir danışma kurulu oluşturdu ve emirlerin fikirlerini sordu. İldeniz'in pek savaş taraftarı olmadığını gören emirler, "geçen yılın intikamı mutlaka alınmalıdır" diyerek, savaş yapmaya karar verdiler. İki ordu, 13 Temmuz 1163'te Gag – Ovasında karşılaştı. Gürcüler müthiş bir yenilgiye uğramış ve geçen yılın intikamı alınmıştı. 10.000'den fazla düşman askeri öldürüldü ve pek çok esir ve ganimet elde ettiler. Kralın ordugâhı da işgal edilip bütün hazineleri alınan ganimetlerin en mühimmini teşkil ediyordu. Gürcü kralı dağlara ve ormanlara kaçmak suretiyle kurtulabildi. Türkler Somhet bölgesini, Gag ve Miren kalelerini yıktıktan sonra Anı kapılarına geldiler ve bu şehri de kurtardılar. Türkler kazandıkları ganimetleri yükleyip memleketlerine döndüler. Zafer müjdesi Ahlat'a ve Bitlis'e varınca bu şehirlerde büyük şenlikler yapıldı.⁹⁷

Sultan Arslanşah ile İldeniz, Gence'ye gittiler, bu şehri güçlendirip, askerler ile takviye ettiler, sonra Nahcivan yoluyla Hemedan'a geldiler. Bu mağlubiyet üzerine Gürcüler, 1164'te Anı'dan çekildiler. III. Giorgi ise önceleri Horasan Sultanı Sancar ile evli olup, çocuğu doğmayan kız kardeşi Meryem'in tavassutu ile Selçuklularla barış yaptı ve ordusunu da dağıtarak kendisini safahata av ve eğlenceye verdi. Böylelikle Gürcü gelişmesine son verilmiş oldu.⁹⁸

Irak Selçuklu Sultanlığının 1194'te sona ermesi, Azerbaycan Atabeyler devletinin zayıflaması, Kafkaslardaki Selçuklu etkisini sona erdirdi.⁹⁹ Bundan sonra Tamar çağında Azerbaycan Atabeyi Nusratü'd-Din Ebubekir (1191-1210) ile, küçük kardeşi olup, Hazar Denizinden Gökçe göl çevresine değin uzayan Arran'ın Emiri bulunan Emiran ile kıyasıyla savaşları, Gürcistan'a büyük fırsatlar vermiş ve Gürcü devleti yeniden Kafkaslarda hâkimiyet kurmaya başlamıştır.

⁹⁷ Brosset, I, s. 391, 392. Sadrüddin el- Hüseyini, s. 156 – 162. İbnü'l-Esir, XI, s. 107, Vardan, s. 206, Turan, O, s. 95, Yinanç, M. H, "Arslanşah", İ. A. I, s. 614, Tebrizi, Şehriyârân-ı Gumnâm, III, s. 70, Kırzioğlu, Kars Tarihi, I, s. 395, 397, Kıpçaklar, s. 126, Anı Şehri Tarihi, s. 78

⁹⁸ İbnü'l-Esir, C. XI, s. 116. Müverrih Vardan ; s. 197. Kırzioğlu, M. F : Kıpçaklar, s. 127., Köprülü, M. F; "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları I", Belleten, C. VII, Sy. 27, 1943. s. 459 - 466.

⁹⁹ Hüseyinov, R. A ; "Irak Selçukluları ve Kafkaslar", s. 396, 402.

Barthold'un da belirttiği gibi, “*Selçuklu Sultanlarının Kafkasya'daki zaferlerinden pek az sonra siyasî bakımdan üstünlük Hristiyanların eline geçti.*”¹⁰⁰ Bunun da sebebi, Selçuklu Devletinin siyasî otoriteyi kaybetmesinden ve özellikle Selçuklu Devletinin varisi olarak bu bölgelerde kurulan yerli Atabeyliklerin dirayetsizliğinden kaynaklanmıştır. Çünkü XII ve XIII. yüzyılın başlangıcı kudretli Gürcü devletinin çok geliştiği bir devir olmuştur.

Sonuç:

Tarih, olaylardan ibret almayan veya alması gereken dersleri çıkarmada basiretsiz davranan milletler için tekerrürlerle doludur. Bu gün üzerinde kanlı hesaplaşmaların ve toplu katliamların meydana geldiği Kafkasya, bundan nerede ise 950 yıl önce Selçuklu Türkünün getirmiş olduğu barış ortamında huzur ve güven içinde tam bir gelişme ve istikrar devrini yaşıyordu. Türk olsun - olmasın bölgede yaşayan bütün milletler hiçbir ırki ve dini ayırıma tabi tutulmadan esenlik ve güven içerisinde yaşamlarına devam ediyorlardı. Öyle ki, tarihe tanıklık etmiş olan Ermeni ve Gürcü müverrihler bile, gerek Gürcistan'ın ve gerekse top-yekün Kafkasya'nın Selçuklu hakimiyeti altına girdikten sonra gelişmeye ve her yönden yükselmeye başladıklarını belirtmekten çekinmemişlerdir.

Geçmişte bölgede meydana gelen hakimiyet mücadelesi belki iki milleti (Gürcü ve Türk) karşı karşıya getirmiş olsa da, bu gün müşterek çıkarlarımız, Kafkasya'nın kan ve ateş deryası olmaktan bir an önce bertaraf edilmesi için birlikte hareket etmeye mecbur etmektedir. Çünkü jeopolitik ve ekonomik önemi itibariyle Asya ile Avrupa arasında bulunan Kafkasya, transit ticaret yollarının kesiştiği bir yer olduğu için, potansiyel bir ticaret merkezi olarak önemini daima korumuştur. Eski çağlardan beri ticari zenginliğe sahip olan Kafkasya, pek çok milletin ve devletin hakim olma arzusunu kabartmıştır ve kabartmaya da devam etmektedir.

Daha önceki sayfalardan buraya kadar anlattığımız gibi, Selçuklular'ın bölgeyi hakimiyeti altına almasıyla Gürcistanda kültür ve medeniyetin gelişmesinde mutlak pay sahibi olmaları tarihi bir hakikattir. Ayrıca, İslamiyeti kabul eden ve bugün 5,5 milyona varan Gürcistan

¹⁰⁰ Barthold, W ; *Dersler*, s. 150.

nüfusunun 1,5 milyonunu oluşturan Müslüman – Türkün varlığı iki halk arasındaki tarihi ve kültürel geçmişin yaşayan canlı kanıtlarıdır.

Geçmişte meydana gelen hakimiyet mücadelelerine rağmen, iki milleti üzecek ve utandıracak ciddi manada acı hadiseler vukua gelmemiştir.